

Szabó Dóra

August Aichhorn és a deviáns fiatalok

1. Bevezetés: fókuszban a deviáns gyermek

A 19. század végétől figyelhető meg az a folyamat, ahogyan a gyermekkor tudományos igényű, főleg pszichológiai szempontú vizsgálatok állandó tárgyává válik (Wright, 2017, 49.). A gyermekkor pszichológiai szempontú kutatása részben a társadalomban mutatkozó problémák megoldása kapcsán élénkült fel (Rose, 1996), ugyanis e problémák értelmezésében kulcsszerepet kapott a helyes-helytelen gyermeknevelésről alkotott elképzelések megkonstruálása (Kovai, 2015, 1.). Mivel a mindenkori állam számára a gyermek a jövő zálogaként funkcionál, így igen fontossá válik, hogy milyen tulajdonságokkal és képességekkel rendelkezik, ezáltal pedig milyen mértékben képes betagozódni a fennálló társadalmi és gazdasági struktúrába (Sik, 2018, 193.; Rose, 1999, 123-125.). Ennek a folyamatnak a következményeként a szakértői – például pszichológiai, pszichiátriai, orvostudományi – vizsgálatok nyomán a gyermeknevelés normatív standardjai is kezdtek kialakulni. A különböző szakterületek által megfogalmazott kritériumokat kifejezetten a szülőknek kellett biztosítaniuk a gyermek egészséges fejlődése érdekében, ezért a gyermekneveléssel kapcsolatos köteleességek köre jelentősen kibővült, így a család intézményére nagyobb felelősség hárult (Sik, 2017, 111.; Rose, 1999, 123-125.).

A pszichoanalízis számára az 1920-as és 1930-as években válik központi témává a gyermek fejlődésének, nevelésének és terápiás kezelésének kérdésköre. Összekapcsolódva a korszak reformpedagógiai törekvéseivel, a pszichoanalízis képviselői élesen kritizálni kezdték az elfojtásra épülő nevelési gyakorlatokat mind a család, mind pedig az oktatási rendszer szintjén. A klasszikus pszichoanalitikusok szempontjából azonban az előbbi válik igazán domináns témává, hiszen a pszichoszexuális fejlődés színtere elsősorban a család intézménye: a családon belüli felvilágosult szexuális nevelés az, amely a leginkább képes megelőzni a neurotikus tünetek kialakulását (Houssier és Marty, 2009, 1903-1904.).

A pszichoanalízis nevelési szempontú felhasználásának lehetősége markáns témává vált a budapesti pszichoanalitikus közösségen belül is. A budapesti iskola tagjai közül alig található olyan személy, aki valamilyen formában ne foglalkozott volna pedagógiai kérdésekkel. A neveléslélektani problémák intenzív kutatásához az is nagyban hozzájárult, hogy a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai közül

többen is pedagógiai pályáról érkeztek a pszichoanalízis felségterületére. Hermann Alice például eredetileg óvodapedagógusnak készült, élete derekán pedig pedagógiatanárként szerzett képesítést. A második világháború után jelentős szerepet töltött be a magyar óvodai rendszer kiépítésében is, így széleskörű pedagógiai ismeretei szerves részét képezték szakmai életútjának (Borgos, 2018, 238., 244.). Tőle némiképp eltér Lévy Kata életpályája abban a tekintetben, hogy bár gyógypedagógusként végzett, sosem gyakorolta eredeti szakmáját. Ennek ellenére a gyermeknevelés iránti érdeklődése egész analitikusi pályafutását végigkísérte, melynek egyik meghatározó pontja az 1930-as években kifejezetten pedagógusoknak tartott pszichoanalitikus szemináriumsorozata volt¹ (Borgos, 2018, 233., 236.). Lévyhez hasonlóan Rotter Lilliánnak is szívügye volt a pszichoanalitikus elméletek egyesületen kívüli népszerűsítése. Az 1938 és 1941 közötti időszakban szintén szemináriumokat tartott, melyek nagy népszerűségnek örvendtek: a különböző szakterületek képviselőin túl, a téma iránt érdeklődő családanyák is rendszeres látogatói voltak az üléseknek (Borgos, 2018, 225.). A szemináriumok mellett az 1929 és 1939 között működő *Gyermeknevelés* című folyóirat vált a magyar pszichoanalitikus gyermeknevelés kitüntetett szakmai fórumává, de a *Jövő Útjain* című lap is közölt cikkeket a témában (Vajda, 1995, 110-111.). A pszichoanalitikus gyermeknevelés diskurzusába – ugyan kevésbé intenzíven – az egyesület férfi tagjai is bekapcsolódtak: Ferenczi Sándor, Bálint Mihály, Hermann Imre és Róheim Géza is közölt tanulmányokat, előadásokat e témakörben (Vajda, 1996).

A normatív nevelés diskurzusának kiemelten fontos területévé vált a züllött, antiszociális, a társadalomra akár potenciálisan veszélyt is jelenthető gyermek személye és annak kezelési lehetősége (Sik, 2018, 195.). A pszichológia térnyerésével párhuzamosan megfigyelhető, hogy a büntetés-testi fenyítés dimenzióját meghaladva, fokozatosan a hiányzó, vagy nem kielégítő otthoni nevelés pótlására, annak kompenzálására kerül a hangsúly: egyre inkább a személyiség és az életmód formálhatósága kerül a középpontba (Foucault, 1995; Gray, 1997, 529.). Ebbe az új diskurzusba a pszichoanalízis azon képviselői is bekapcsolódtak, akik kísérletet tettek a kriminalitással kapcsolatos pszichoanalitikus állásfoglalásra, ugyanakkor elméleteik számos pedagógiai és társadalomkritikai kérdést is felvetnek. Sigmund Freud, August Aichhorn és Bruno Bettelheim mellett még számosan érintették a modern értelemben vett kriminálpszichológia témakörét. Alfred Freiherr von Winterstein – a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság jelenleg kevésbé ismert tagja – már 1912-ben említést tett a pszichoanalízis kriminológiai szempontú felhasználásáról. Az 1920-as és 1930-as években Theodor Reik publikált a beismerő vallomás természetéről, illetve a gyilkosságok elkövetőinek pszichológiai sajátosságairól (Kahr, 2017, 28-29.), Hanns Sachs pedig a halálbüntetés kérdésében foglalt állást, ellenezve és csoportos szadizmusként definiálva azt (Kahr, 2014, xvi.).

---

¹ Annak pontos meghatározása, hogy a budapesti iskola tagjai pontosan szakmai, illetve személyes viszonyban álltak August Aichhornnal egyelőre még feltárára vár. Annyi azonban bizonyosan megállapítható, hogy Lévy Kata igen speciális kapcsolatot ápolt vele: fia, Lévy Vilmos ugyanis Aichhorn családjával élt együtt Bécsben (Borgos, 2018, 233.). Lévy Kata igen jól ismerhette Aichhorn pedagógiai és terápiás gyakorlatát is. Véleményem szerint az általa tartott szemináriumokon Aichhorn munkásságáról is beszámolt a résztvevőknek (Farkas és Hódos, 2019, 43.).

Jelen munka a klasszikus pszichoanalízis képviselői közül August Aichhorn (1878–1949) osztrák pszichoanalitikus pályafutásának egy aspektusát mutatja be és értelmezi a fenti folyamatok tükrében. Aichhorn – hasonlóan Anna Freudhoz – pedagógusként kezdte szakmai pályafutását Bécsben, így laikus analitikusként került bele a pszichoanalitikus mozgalom vérkeringésébe. Kiváló pedagógiai érzékét és szakmai felkészültségét bizonyítja, hogy 1918-ban felkérték az Oberhollabrün, két évvel később pedig a St. Andrä javítóintézet vezetésére. Aichhorn deviáns fiatalokkal folytatott munkáját pszichoanalitikus alapokra helyezte, így nem csak az állami apparátust, hanem Anna Freudot is lenyűgözte. Neki köszönhetően került szorosabb kapcsolatba a Bécsi Pszichoanalitikus Társasággal, melynek 1922-ben tagjává is megválasztották. Ezt követően kezdte meg kiképző analízisét Paul Federnnél (Mohr, 1966, 350.). Aichhorn nevelői és terápiás munkája során számos kallódó, züllöttnek és deviánsnak aposztrofált gyermekkel került kapcsolatba. Könnyen megtalálta velük a közös hangot, amihez gyermekkori élményei is nagyban hozzásegítették. Az 1873-as gazdasági válságot követően igen szerény anyagi körülmények között éltek, Aichhorn édesapja ugyanis kénytelen volt feladni addigi jövedelmező és magas beosztású bankszektori állását. Ezt követően megélhetésüket a család tulajdonában lévő pékség üzemeltetése biztosította. A pékség fiatal munkásaival Aichhorn mindennapi kapcsolatba került, így általuk egy számára addig ismeretlen szociokulturális közegbe nyert betekintést. Közös kártyázásaik alkalmával számos olyan nyelvi kódot is elsajátíthatott tőlük, melyek megfelelő kommunikációs csatornát biztosítottak későbbi nevelői és terápiás munkájához (Mohr, 1966, 351-352.).

Munkásságát különösen az teszi érdekessé, hogy több tudományterület keresztmetszetében foglal helyet: központi magját a pszichoanalízis és a pedagógia adja, ugyanakkor olyan problémakörökkel is foglalkozik, melyek már a modern kriminál-, illetve törvényszéki pszichológia hatáskörébe tartoznak. E tudományterületek találkozásából olyan szerepfúzió született meg, amely egyszerre tartalmazza a pedagógus, a klinikus és a terapeuta, illetve a kriminál- és igazságügyi pszichológus feladatkörét. Az esettanulmányaiban felvázolt történetek azonban nem csak a tudománytörténet számára hordozhatnak fontos információkat. A bemutatott eseteknek köszönhetően számos kérdés merülhet fel a társadalmi berendezkedéssel kapcsolatban is. Milyen minőségek mentén definiálta az adott társadalom a normalitás kategóriáját? Milyen eszközökkel élt a nem kívánt viselkedési formák visszaszorítása érdekében? Képes volt-e a pszichoanalízis a probléma értelmezésében az egyén szintjéről elmozdulni, és a tágabb társadalmi-gazdasági kontextust is figyelembe venni?

2. A klasszikus pszichoanalízis állásfoglalása a kriminalitással kapcsolatban

A klasszikus pszichoanalízis képviselői szerint a bűnelkövető és a szociálisan jól adaptálódott személy születésénél fogva nemigen különbözik egymástól: mind a két egyén tudattalanjában hasonlóan destruktív, antiszociális ösztöntörekvések találhatók meg (Falk, 1966, 1.). Ez a megállapítás igencsak szembemegy Cesare Lombroso atavizmus elméletével: Lombrosoval ellentétben a pszichoanalitikusok szerint a

bűnelkövető nem rendelkezik veleszületett, a normálistól eltérő és elmaradott fizikai, biológiai vagy szellemi tulajdonságokkal (Wetzell, 2000, 28-29; Lombroso, 1880). Ami a pszichoanalízis nézőpontjából mégis megkülönbözteti e két karaktert egymástól, az az amorális ösztönök feletti uralom képessége: milyen mértékben tudja az individuum kordában tartani, elfojtani vagy szublimálni ezeket az impulzusokat? A pszichoanalízis számára a legfontosabb kérdés tehát az, hogy hogyan válik az egyik egyén képessé, míg a másik képtelenné a társadalom elvárásaihoz való alkalmazkodásra. A kérdés megválaszolásához a klasszikus analitikusok, például Sigmund Freud, August Aichhorn vagy Bruno Bettelheim – ugyanúgy, ahogyan a neurotikusok esetében – az egyén libidinális fejlődése felé fordították a figyelmüket (Falk, 1966, 1.). A libidinális fejlődésben bekövetkező elakadásokat – amelyeknek két fő végkimenetele a neurózis vagy a deviancia – inkább környezeti tényezőknek tulajdonították, a biológiai-pszichológiai predispozíció kérdése nem vált központi jelentőségűvé. Sőt, egyes pszichoanalitikusok igen határozottan szembehelyezkedtek a kor medikalizált pszichiátriai gyakorlatával. Edward Glover – brit pszichoanalitikus, a Brit Kriminológiai Társaság egyik alapító tagja – 1922 és 1959 között megjelent írásait összefoglaló *The Roots of Crime* (1960) című kötetében élesen kritizálja nemcsak a biológiai redukciónizmus nézőpontját, hanem a csupán statisztikai elemzésekre épülő kriminológiai megközelítéseket is. Utóbbival kapcsolatban egészen szélsőségesen foglal állást: véleménye szerint egy jól analizált álomfragmentum többet képes feltárni a bűnelkövető magatartás kialakulásának okairól, mint egy egész nemzetet átfogó statisztikai felmérés (Glover, idézi Gadd és Jefferson, 2007, 16-17.). Az álomértelmezésnek ilyen mértékű felértékelése tehát arra enged következtetni, hogy Glover pszichoanalitikus perspektívájában a kriminalitás kialakulása – akárcsak Freud, Aichhorn vagy Bettelheim esetében – szintén intrapszichés konfliktusokra vezethető vissza.²

Más nézőpontot képvisel azonban a magyar származású Franz Alexander, aki bár szintén az intrapszichés tudattalan konfliktusok köré építette fel elméletet (Kahr, 2015, xv.), ugyanakkor a klasszikus képviselőkkel ellentétben a korábbiaknál jóval nagyobb hangsúlyt fektetett szociológiai szempontok beemelésére is. Megfigyelései során körülhatárolta a bűnelkövetők azon csoportját, akik nem patológikus esetek – tehát nem neurotikus vagy pszichopátiás betegek –, hanem egyszerűen csak áldozatai saját szocioökonómiai státuszuknak: egzisztenciális helyzetükből adódóan kénytelenek mások bűnelkövető magatartásával azonosulni (Fitzpatrik, 1976, 72.). Az Egyesült Államokba való emigrálását követően szempontrendszerét még inkább közelítette a szociológia területéhez: a kriminalitást az ipari társadalom és az individualizmus dominanciájának függvényében vizsgálta. Alexander szerint az Egyesült Államok társadalmi és gazdasági berendezkedése egy sajátos embertípust termelt ki: az ún. self-made-mant, aki csakis saját anyagi boldogulásában érdekelt. Ám az „amerikai álom” csak néhány kivételes egyén számára megvalósítható, így a kiábrándult individuum törvénytelen eszközökhöz fog folyamodni céljainak elérése érdekében (Alexander, 1937, 381-383.). A bűnelkövető magatartás legfontosabb prevenciós eszköze a

---

² Az intrapszichés konfliktusok jelentőségének még szélsőségesebb példáját találhatjuk Edmund Bergler, osztrák származású amerikai pszichoanalitikus esetében, aki a bűnelkövető magatartás kialakulásának társadalmi faktorait egyértelműen mellékesnek tartotta az intrapszichés konfliktusok mellett (Fitzpatrik, 1976, 70).

korszerű oktatás, valamint a folyamatos reflektálás, egyfajta kritikai attitűd kialakítása a fennálló társadalmi és gazdasági struktúrával szemben (Alexander, 1937, 383.). Tehát a megelőzésben nélkülözhetetlen szerepe van a társadalmi folyamatokba való beavatkozásnak.

A biológiai redukcionizmust a pszichoanalízis tehát maga mögött hagyta a kriminalitás kérdésével kapcsolatban, ugyanakkor a környezeti hatások jelentőségére egyelőre csak korlátozott mértékben volt képes reflektálni. Bár a Freudot követő generáció – ahogyan Franz Alexander esetében is láthattuk – már kezdett kilépni az intrapszichés konfliktusok értelmezési keretéből, a környezeti szempontok jobbra mégis csupán a család intézményén és az általa befolyásolt pszichoszexuális fejlődésen keresztül váltak értelmezhetővé. Amennyiben a családi milió határozza meg a gyermek pszichoszexuális fejlődését, felmerül az igény egy olyan nevelési szempontrendszer létrehozására, amely egyrészt elősegíti a gyermek identifikálódását a szülői értékrenddel, másrészt hozzájárul a társadalmi normarendszerhez való adaptálódásához is. A korrekció kérdése szintén kihívás elé állítja a pszichoanalitikus gyakorlatot: képes-e eszközöket biztosítani ahhoz, hogy a rosszul adaptálódott gyermek libidinális elakadásait ugyanúgy feloldja, mint ahogyan azt a neurotikus betegek esetében teszi?

3. August Aichhorn megközelítése

Nem csak August Aichhorn analitikusi pályafutásában, hanem az egész pszichoanalízis szempontjából mérföldkőnek számított a Bécs városa által 1918-ban alapított Oberhollabrün Intézet. Az intézetben Aichhorn elsőként foglalkozhatott pszichoanalitikus szempontból olyan gyermekekkel és fiatalokkal, akiket a családjuk vagy a gyermekvédelmi rendszer különböző okokból kifolyólag kifejezetten problémásnak, kezelhetetlennek vagy deviánsnak diagnosztizált. Aichhorn az Oberhollabrün Intézetben szerzett szakmai tapasztalatait az 1925-ös, *Verwahrloste Jugend* című kötetében foglalta össze (Mohr, 1966, 348-350.).³ Aichhorn munkája jól illeszkedik abba az új pszichoanalitikus programba, melyet maga Sigmund Freud foglalt össze a kötet előszavában. Freud szerint a pszichoanalízisnek meg kell változtatnia kutatásának fő tárgyát: a neurotikus páciens helyett immár a gyermeknek kell az analitikus vizsgálatok fő tárgyává válnia (Freud, 1925, vii.; Schowalter, 2000, 51.). Freud bevezetőjében igen optimistán nyilatkozik a pszichoanalízis nevelési szempontú alkalmazásával kapcsolatban. Ugyanakkor már e rövid előszóban is említésre kerül az a visszatérő dilemma, mely a pszichoanalízis pedagógiai adaptálása kapcsán a mai napig felmerül: képes-e a pszichoanalízis gyakorlatias és praktikus eszközökkel segíteni a nevelői munkát, vagy „csupán” elméleti keretet biztosít a már addig is alkalmazott módszertannak (Freud, 1925, vii.)?

Az Oberhollabrün Intézetbe került gyermekek viselkedésüket tekintve igen széles skálán mozogtak, kezdve az otthoni reprodukív munka hiányos elvégzése miatt

---

³ A könyv célja elsősorban az volt, hogy olyan szakembereknek nyújtson elméleti és gyakorlati segítséget, akik szakmájukból adódóan deviáns fiatalokkal foglalkoznak. Éppen ezért a kötetben a freudi pszichoanalízis laikusok számára is érthető és befogadható formában kerül bemutatásra (Mohr, 1966, 350.).

megátalkodottnak, lustának tartott esetektől egészen a kriminalitás határmezsgyéjét súroló helyzetekig. Aichhorn felfogásában az antiszociális magatartás szempontjából minden ember egy spektrum valamelyik pontján helyezkedik el. Nem törekedett éles diagnosztikai kategóriák felállítására részben speciális nézőpontja, részben pedig a pszichoanalitikus megfigyelések hiánya miatt.⁴ Bár egyes csoportokat kiemel a karakterszerkezet bizonyos sajátosságai alapján – például a narcisztikusokat, akikkel különösen nehéz áttételi kapcsolatba kerülni –, meglátásai nem alkotnak kidolgozott tipológiai rendszert (Galatzer-Levy és Galatzer-Levy, 2007, 157.).

A viselkedésben megmutatkozó antiszociális tüneteket olyan útjelzőként fogta fel, melyek – ugyanúgy, ahogyan a neurotikusoknál a kényszercselekvések – elvezethetik az analitikust a probléma gyökeréig. Véleménye szerint ugyanis a deviáns gyerek esetében nem az aktuális tüneteket kell kezelni – mint például lopás, engedetlenség, munkakerülés –, hanem a probléma gócpontját kell feltárni. A megnyilvánuló tüneteket hasonlóképpen kell kezelni, mint az álomfejtés esetében a manifeszt álomtartalmat: a megmutatkozó viselkedésbeli problémák mögött rejtve mindig található egy látens tartalom, egy kiindulópont, melyet az analitikus megfelelő munkával képes dekódolni.⁵ Csakis a tünetek okainak megoldásával lehetséges tartós, karakterstruktúrát érintő változást elérni. A tünetek már csak az eredeti probléma manifesztálódásai: ideiglenesen megszűnhetnek vagy új, kevésbé látványos formát ölthetnek (Aichhorn, 1925, 4-5.), azaz a tünetek hajlamosak vándorolni is.

Aichhorn kriminalitással kapcsolatos teoretikus megközelítése – mivel alapvetően a freudi elméletekre hagyatkozik – nem tekinthető részletekbe menően kidolgozott rendszernek. Ebből kifolyólag az ödipális konfliktus, az én és a felettes én, valamint a valóságérzék kialakulásának magyarázatában kivétel nélkül Freudot idézi, az ő elméleti keretrendszerét vázolja fel, és csakis azon belül mozog. Ennek oka terápiás attitűdjében is keresendő: az elméleti munka helyett a gyakorlatra, a konkrét terápiás-nevelői helyzetre, az egyedi esetek megoldására helyezte a hangsúlyt. A segítő szakember személye és attitűdje került a középpontba, hiszen a páciens és a terapeuta közötti viszony minősége az, ami biztosítja a pozitív áttétel kialakítását. Azon a véleményen volt, hogy minden hozzákerülő fiatal esete egyedi, ezért minden egyes eset különböző megoldási stratégiákat igényel (Aichhorn, 1925). Az egyéni igények ilyen szélsőséges prioritása mellett azonban nehezen dolgozható ki univerzális terápiás gyakorlat vagy pedagógiai módszertan.

Ami a deviáns egyén karakterszerkezetét illeti, annak megértéséhez szintén Freud ösztöntanát és pszichoszexuális fejlődélméletét veszi alapul: az antiszociális magatartást elsősorban a gyermek libidinális fejlődésében bekövetkező problémákra vezeti vissza (Fitzpatrick, 1976, 69.). Ennek megfelelően a fiatalkori deviancia, valamint a bűnelkövető magatartás okainak feltárásához kifejezetten a korai éveket, az

---

⁴ Ezt a kötet címadása is tükrözi. A német *Verwahrloste Jugend*, illetve az angol *Wayward Youth* nem egy jól körülhatárolható csoportot takar: közéjük tartoznak az antiszociálisak, a deviánsok, az úgynevezett problémás gyerekek. Továbbá azok is, akik bizonyos neurotikus tünetektől szenvednek. Tehát összességében azokat takarja, akik viselkedésüket tekintve valamilyen módon kudarcot vallottak a szocializációban, a társadalom igényeihez való alkalmazkodásban (Aichhorn, 1925, 3.).

⁵ Aichhorn szerint a traumatikus külső hatások csak abban az esetben vezetnek manifeszt antiszociális viselkedéshez, ha eleve adott a nem kielégítő libidinális fejlődés következtében egy látens pszichológiai állapot, ami a külső traumatikus hatás nyomására mintegy „belobban” (Friedlander, 1945, 190.).

adott személy családban elfoglalt helyét, annak ösztöndinamikáját vizsgálja.⁶ Megközelítésében két fontos terület válik kritikus ponttá az egyén optimális fejlődését illetően: egyrészt a valóságelvnek való alárendelődés és ezzel együtt az én erejének megerősödése; másrészt a pszichoszexuális fejlődés zavartalan lefolyása, azon belül is kifejezetten az ödipális konfliktus megoldása. A két fejlődési szakasz egyik közös tulajdonsága pedig az, hogy mindkettő szoros összefüggésben áll a társadalom által támasztott igényekkel.

3.1. Az ödipális konfliktus jelentősége: a büntudat és bűnelkövetés kapcsolata

A freudi elmélet szerint az ödipális konfliktus – mint a személyiségfejlődés csúcspontja – kulcsszerepet játszik az antiszociális karakterstruktúra kialakulásában, hiszen az Ödipusz-komplexus befolyásolja a felettes én⁷ kialakulását. Sigmund Freud párhuzamba állítja a bűnelkövető magatartás létrejöttét az ödipális konfliktus megoldatlanságával. Freud ezzel körülhatárolja a bűnelkövetők egy speciális típusát, az ún. büntudatból bűnözőket. A bűnelkövetések e sajátos típusában, a bűn és a büntudat logikai kapcsolata felcserélődik: a büntudat nem a következménye, hanem az előzménye, a kiváltó oka lesz a konkrét büntett elkövetésének. Ezekben az esetekben Freud szerint a „büntett valami homályos nyugtalanságból ered”, a bűn elkövetésének célja pedig, hogy „a lelkifurdalás kínzó feszültségét, a belső gyötrődést kívülről jövő büntetéssel levezessék és enyhítsék” (idézi Ferenczi, 1921).

Magának a büntudatnak a kialakulása az egyén pszichoszexuális fejlődésére és az ödipális konfliktus következtében fellépő, megoldatlanul maradt tudattalan konfliktusokra vezethető vissza. Mint ahogy az ismeretes, az ödipális fázisban a gyermek tudattalanul a saját nemével megegyező szülő eltávolítására, annak megsemmisítésére vágyik, hogy megüresedett helyét a vele ellentétes nemű szülő társaként elfoglalhassa (Aichhorn, 1925, 68-69.). Ez a tudattalan fantázia igen intenzív büntudattal és szorongással jár együtt, melyet optimális esetben a gyermek képes megfelelően elfojtani, és e tudattalan vágyról való lemondás árán a családi-társadalmi rendbe beilleszkedni.

Azonban előfordulhatnak olyan helyzetek is, amikor ez a folyamat nem zárul le, és az ödipális konfliktus nem kerül megoldásra. Ennek következtében a tudattalan büntudat továbbra is igen intenzív marad, melyet az egyén a tekintély általi büntetés kiprovokálásával igyekszik enyhíteni. Aichhorn nagy figyelmet szentelt Freud e fenti megközelítésének: megfigyelései szerint a tudattalan büntudat jelensége jóval többször

---

⁶ Ezt jól illusztrálja annak a tizenhét éves fiúnak az eseteírása, aki apja asztalosműhelyéből rendszeresen különböző faárukat és denaturált szeszt tulajdonított el, a szeszcsüvegekbe pedig (részben azért, hogy tettét ideiglenesen leplezze) belevizelt. Aichhorn a vele való munkája során igen bonyolult családdinamikát tárt fel: az esetben szereplő fiú fiatal mostohaanyja iránti vonzódása miatt választotta az apja műhelyében való munkát. A mostohaanya édesapja ugyanis hasonló munkakörben dolgozott, akihez igen szoros és meghitt kapcsolat fűzte a fiatal nőt. A fiú deviáns viselkedése az után kezdett megmutatkozni, hogy realizálta: hiába választotta a számára egyáltalán nem kielégítő munkakört, ezen áldozata árán sem fogja tudni átvenni sem az édesapja, sem a mostoha nagyapa helyét a fiatal nő mellett (Aichhorn, 1925, 88-116.).

⁷ Aichhorn *Verwahrloste Jugend* című kötetében egymás szinonimjaként használja a felettes én és az éniideal kifejezéseket (Aichhorn, 1925, 211.).

áll a kriminalitás és a deviáns viselkedés hátterében, mint ahogyan azt a szakemberek realizálni képesek (Aichhorn, 1925, 230-233.).

Esettanulmányaiban számos olyan példát vázol fel, melyek ezt a freudi nézőpontot hivatottak alátámasztani. Az általa felsorolt esetek prototípusa a bűnelkövetések azon speciális fajtája, amikor az elkövető szélsőségesen kockáztatja lebukásának és elfogatásának veszélyét például azzal, hogy újra visszatér a büntett helyszínére, vagy tudattalanul olyan bizonyítékokat hagy hátra, melyek alapján a személyazonossága beazonosíthatóvá válik. Az Aichhorn által hozott példák ugyanezt a büntetés iránti tudattalan vágyat modellezik eltérő kontextusban. Tipikus példája annak a gyermeknek az esete, aki az otthonról ellopott pénzt olyan feltűnő tárgyak vásárlására költi, melyek egyértelmű célja a szülők figyelmének felhívása, önmaguk leleplezése és végül a büntetés kiprovokálása (Aichhorn, 1925, 231.).⁸

3.2. A felettes én és a társadalmi normák kapcsolata

Az ödipális konfliktus megoldása során az egyén identifikálódik az azonos nemű szülővel, és ezzel párhuzamosan belsővé teszi a szülői parancsokat, tiltásokat és fenyegetéseket. Így alakul ki *lelki készülékében* a felettes én: egy olyan belső hang, amely kategorikus imperatívusként dönt arról, hogy egy adott tevékenység végrehajtása megengedhető-e, avagy elfojtásra ítéendő (Aichhorn, 1935, 213.). A felettes én parancsa azonban a család által közvetített normáktól függ, hiszen a gyermek a szülőkkel való azonosulás során azok értékrendszerével is identifikálódik. Optimális esetben ez a normarendszer egybeesik a társadalom által támasztott elvárásokkal. Ugyanakkor előfordulhat olyan konstelláció is, amikor a család egészen más értékrendet közvetít a gyermek felé, mint amit a társadalmi együttélés szabályai megkövetelnének. Tipikus esete ennek a folyamatnak, ha egy személy egy adott bűnelkövető csoport normáival azonosul a felettes én és az én különösebb konfliktusa nélkül. Az adott egyén a társadalom szempontjából antiszociálisnak tekinthető, noha saját közösségén belül tökéletesen funkcionál. Aichhorn szerint az ilyen típusú azonosulási láncolatok és generációkon keresztül átadott normarendszerek vezethetnek ahhoz a tévképzethez, hogy vannak olyan egyének, akik biológiailag determináltak arra, hogy bűnelkövetőkké váljanak⁹ (Aichhorn, 1925, 224.). Aichhorn ezzel – bár pszichoanalitikus fogalmakkal operálva – megelőlegezi a későbbi szociális tanuláselméletben leírt azonosulási folyamatokat. A társas környezeti hatások tehát igen markáns szerepet vállalhatnak a bűnelkövető magatartás kialakulásában. Ugyanakkor ezek a megállapítások nem ágyazódnak be oly módon a tágabb társadalmi vagy gazdasági kontextusba, mint ahogyan az Franz Alexander esetében megfigyelhető.

---

⁸ A büntetés utáni tudattalan vágy természetesen az adott gyermekkel foglalkozó szakember viselkedésére, attitűdjére is hatással van. Mivel az ilyen típusú gyermekek kifejezetten büntetést – sőt, a legtöbb esetben fizikai bántalmazással járó büntetést – igyekeznek kiprovokálni a környezetükből, ezért a feléjük irányuló gyengédséget csak nagyon nehezen képesek elfogadni (Aichhorn, 1925, 231.).

⁹ Aichhorn itt elsősorban a különböző bűnözői szubkultúrák, bandák világára utal, de megemlíti a családon belüli erőszak különböző formáit is. Utóbbi esetek egyértelműen azt hivatottak illusztrálni, hogy a bántalmazott azonosulhat az agresszorral, s így később maga is elkövetővé válhat (Aichhorn, 1925, 225-226.).

Bár Aichhorn a bűnelkövetést egyértelműen nem biológiai alapokra, hanem rossz azonosulási mintákra vezeti vissza, az öröklődés lehetőségétől sem zárkózik el teljes egészében. Megfelelő vizsgálatok hiányában nem zárja ki az eshetőségét annak, hogy egyes személyek konstitucionálisan kevésbé képesek identifikációra vagy tárgymegszállás kialakítására. Ennek szélsőséges esete elméletileg akár a „született bűnöző” kategóriájának felállítását is lehetővé tehetné. Ez azonban igen veszélyes terepnek bizonyulna: determinisztikus jellegével a terápiás és pedagógiai beavatkozás létjogosultságát is megkérdőjelezhetné (Aichhorn, 1925, 225.).

3.3. Állomások a szocializációban

Aichhorn szerint a valóságelv kialakulásának első fázisa biológiai determináció kérdése, mely egyfajta spontán, programszerű alkalmazkodás az anya testen kívüli világ körülményeihez. E születést követő szakaszban a gyermek még primitív módon próbál meg adaptálódni az új környezethez: minimálisan ugyan, de képes elviselni, ha szükségleteinek kielégítésében kezelhető mértékű hiány áll be (Aichhorn, 1925, 5.). Ebben a periódusban az egyén működése az örömelemeknek van alávetve, cselekvéseinek mozgatórugója tehát a kielégülés keresése, a libidó saját test felé való fordítása, ezzel egy időben pedig a fájdalom mindenáron való elkerülése. Később a gyermek megtapasztalja saját kiszolgáltatottságát és az örömelev általi működésmód korlátait. Megtanulja, hogy nem minden vágyát tudja azonnal, autoerotikus módon kielégíteni, számos szükséglet tekintetében külső beavatkozásra van szüksége. Ahogy felfedezi a körülötte lévő individuumokat, az addig saját teste felé irányuló libidóját elkezd a külső világ tárgyai felé fordítani. A folyamatnak komoly pszichológiai következményei lesznek: a gyermek elkezd inkorporálni az adott tárgy jellemvonásait, tulajdonságait és normarendszerét, míg végül identifikálódik azzal. Ezek a nagyon korai azonosulások mintegy bevésszük a még gyenge és formálódó énbe, ezért maradandó hatással bírnak a gyermek karakterfejlődésére (Aichhorn, 1925, 216-217.).

A gyermek a folyamatos tapasztalatszerzés során – melyet a család biztosít a számára – megtanulja azt is, hogy vágyainak a kielégítése sok esetben azért ütközik akadályokba, mert az az adott közösség által érvényben lévő szabályrendszerrel összeegyeztethetetlen. Aichhorn szerint tehát főleg a családon belüli nevelés által válik az individuum képessé arra, hogy felismerje és alávesse magát a társadalom által támasztott igényeknek és normáknak. Csakis e normák elfogadásával válhat a civilizáció fenntartásának és fejlődésének aktív részesévé (Aichhorn, 1925, 189-193.). Összességében a család elsődleges nevelői funkciója az, hogy a gyermeket hozzásegítse a társadalom követelményrendszeréhez való adaptálódásához, s ennek következtében a társadalomba való beilleszkedéséhez. A folyamat, ahogyan a gyermek végigjárja a primitív alkalmazkodástól a valóságelv szerinti működésmód felé vezető utat, analógiába állítható az egész emberi civilizáció történetével: az ontogenezis a filogenezis megismétlődése (Aichhorn, 1935, 7.).

4. Szerephatárok az interdiszciplinaritás tükrében

Aichhorn munkájának egyértelmű és pontos tudományos elhelyezése – interdiszciplináris jellegéből fakadóan – több akadályba is ütközik. Alkalmazott módszerének a freudi pszichoanalízis nyújt elméleti alapot, ám az adott fiatallal való együttműködés célja inkább pedagógiai természetű, semmint terápiás. A cél egyfajta korrekciós nevelés: az egyént képessé kell tenni a társadalmi normák elfogadására, és annak belsővé tételére. Az általa használt terápiás módszer a személyek közötti áttételre épített. A folyamat azonban – főleg a rendelkezésre álló idő hiányából fakadóan – nem érintett olyan terápiás mélységeket, mint amelyet egy hagyományos pszichoanalitikus folyamat feltételez. A neurotikus beteg esetében az áttételi kapcsolat létrehozásának célja a tudattalan tartalmak feltárása. A deviáns fiatal esetében viszont a korrekciós nevelés az én és a felettes én megerősítésére használja fel az áttételi kapcsolatot (Aichhorn, 1925, 235-236.).

A pedagógiai szempontok elsősorban a valóságelv szerinti működésmód kapcsán fedezhetőek fel. Ugyanis ha annak kialakulását a nem kielégítő környezeti benyomások akadályozhatják, akkor a megfelelőek ugyanúgy facilitálhatják is. Tehát ha a deviáns magatartás kialakulása részben nevelési módszerek függvénye, akkor óhatatlanul felmerül a helyesen alkalmazott pedagógiai eszköztár igénye is. Ezzel kapcsolatban Aichhorn, bár néhány útmutatást felvázol *Verwahrloste Jugend* című kötetében, következtetései csupán két pedagógiai szélsőség – a túlzott engedékenység és a túlzott szigor – köré épülnek. A hangsúly bizonyos módszerek és attitűdök elkerülésén van, a támogatandó konkrét pedagógiai eszközök többnyire nem kerülnek kifejtésre.

Aichhorn két fő nevelési eszközt – jutalmazást és a büntetést – különböztet meg egymástól, amelyek köré különböző szülői attitűdök szerveződnek. Az egyik típus a túlzottan engedékeny és óvó szülő, aki gyermekével szemben egyik említett eszközzel sem él. Az ilyen nevelési stílusú szülő úgy elégíti ki a gyermek minden igényét, hogy nem vár el cserébe semmilyen viselkedés- és magatartásbeli változást. Ennélfogva a jutalmazás pedagógiai eszköze okafogyottá válik. Ebben a helyzetben a gyermek egyáltalán nem motivált abban, hogy környezetében változást idézzon elő, melynek következtében a valóság megismerése korlátozottá válik, a külső realitással való kapcsolata pedig sérül (Aichhorn, 1925, 196.). A túlzott engedékenység inverze a túlzott szigorúság és ridegség. A büntetéstől való félelem – abban az esetben, ha nincs szeretettel kompenzálva – ugyanúgy kontraproduktívvá válik, mint a túlzásba vitt engedékenység. Az ilyen gyermek számára kevés öröm jut a családon belül, ezért számára az egyedüli kielégülési forrássá a tekintéllyel szembeni lázadás válik. A túlzott engedékenység és szigor közös metszetét az adja, hogy mind a két esetben akadályoztatva van az én fejlődése. Az én egy része megreked, éretlen marad és az örömev befolyása alatt áll; míg egy másik része a korának megfelelő módon fejlődik, elfogadva a valóságelv szükségességét (Aichhorn, 1925, 197-199.).

A harmadik nevelői helyzetben e két pedagógiai szélsőség egyszerre jelenik meg oly módon, hogy a két szülő a két véglet egyikét képviseli, a gyermek így az igényeinek éppen megfelelő attitűdhez tud fordulni. Ebben az esetben általában a

sérthetlenség és a következmény nélküliség érzése szilárdul meg benne. Akármelyik nevelői attitűdről is van szó, a gyógyító eljárásnak elsődleges célja, hogy a gyermeket „kirántsa” megrekedt állapotából: az örömev dominanciájától el kell vezetni a valóságelv szerinti működésmódhoz (Aichhorn, 1925, 203-205.). Mindegyik helyzet ugyanannak a problémának egy-egy variációja: az a gyermek, amelyik nem részesül kielégítő otthoni nevelésben, nem képes majd beilleszkedni a társadalmi rendbe (Aichhorn, 1925, 7.).

Aichhorn terápiás-nevelői megközelítésében az áttétel fogalma válik kardinális kérdéssé. Mivel a pszichoanalízis szempontjából a fiatalkori bűnözés és deviancia igen szoros összefüggésben áll a korai kapcsolatok dinamikájával, így az okok feltárása elsősorban az áttétel létrejöttének és minőségének függvénye, melyben a gyermek megismételheti, újrarájátszhatja a korai szeretet-tárgyához fűződő viszonyát (Aichhorn, 1925, 119.).¹⁰ A gyermek felnőttek iránti bizalmatlanságának feloldása kulcsfontosságú a pozitív áttétel kialakításában. Ez egyben éles szerephatárok felállítását is szükségessé teszi. A segítő szakembernek törekednie kell a bizalmas kapcsolat kialakítására, ugyanakkor e speciális hierarchikus viszonyban a segítő felnőtt nem definiálhatja magát a segített *barátjaként*. Bár a szerepe valóban eltérő az igazságszolgáltatás klasszikus képviselőinek funkciójától – hiszen a feladata nem valaminek a bizonyítása, és nem a felelősségre vonás – az alá-fölé rendeltségi viszony nem teszi lehetővé a teljesen kölcsönös, intim kapcsolat kialakítását (Aichhorn, 1925, 128.).

Azzal, hogy Aichhorn elhatárolja a saját szakértői szerepét az igazságszolgáltatás területétől, részben kijelöli saját szakmai pozícióját is. Munkájának helyszíne – legyen szó akár nevelési tanácsadóról, akár az Oberhollabrün Intézetéről – szorosan kapcsolódik a kriminál- illetve törvényszéki pszichológia hatásköréhez is. Maga az Oberhollabrün Intézet minden humanisztikus törekvése ellenére összességében javítóintézetként funkcionált.¹¹ Aichhorn olyan kérdésekben is döntési pozícióba került, ahol a gyermek családból való kiemelése volt a tét (Aichhorn, 1925, 56.). A kontextus maga tehát távol állt a terápiás praxistól, ennek ellenére a terápiás és nevelői módszerek megválasztása, a terapeuta és a kliens közötti viszony minősége mégis az egyéni terápiás helyzetnek megfelelően került kialakításra. Minden egyén esetében a segítettnek való egyéni segítségnyújtás, annak terápiás folyamata és korrekciós nevelése volt a támogatandó cél. A beszámíthatóság és megbízhatóság kérdése¹² – melyek a törvényszéki pszichológiának kiemelten fontos problémakörei – összességében nem áthidalandó problémaként jelentek meg. A pszichoanalízis szempontjából a szubjektív valóság szerepe rendkívüli módon felértékelődött: ebben a speciális terápiás-pedagógiai helyzetben a segített perspektívája és narratívája került a

---

¹⁰ A pozitív áttételnek köszönhetően kötődés alakul ki az adott felnőtt irányába, melyet terápiás és pedagógiai céllal is ki lehet aknázni. Aichhorn szerint az elkényeztetett gyermek esetében például a segítő személy iránt érzett ragaszkodás lehet az alapja annak, hogy később a gyermek az örömev uralta kielégülési vágyát időben képes legyen eltolni. A túlságosan rideg és szigorú körülmények közül érkező gyermek számára pedig elsősorban azért szükséges e speciális kapcsolat biztosítása, mert ezáltal tapasztalhatja meg, hogy az életnek ugyanúgy velejárója az öröm is, mint a fájdalom (Aichhorn, 1925, 207-209.).

¹¹ A rendelkezésre álló források alapján egyelőre nehéz megállapítani, hogy pontosan milyen jogi viszonyok fűzték az igazságszolgáltatási rendszerhez.

¹² Például hogy az interjúk során hazudik-e az interjúalany a körülményeket illetően.

középpontba, az objektív igazság kérdése másodlagos szerepet töltött be (Melton, Petrilá és Poythress, 2018, 81-84.). A kapcsolati dinamika sajátosságai is a terápiás viszonyoknak megfelelően alakultak: a két fél empatikus és azonosulásokon keresztül kapcsolata az egész folyamat meghatározó elemévé vált. Aichhorn leszögezi, hogy a mindenkor nevelő a pozitív áttételnek köszönhetően libidinális tárgyként funkcionálhat a gyermek számára.¹³ A tárggyal való identifikálódás következtében a segítő felnőtt értékrendszere is beépül a karakterstruktúrába, tartós változást előidézve ezzel a gyermek viselkedésében. A pozitív áttétel kialakítása tehát minden olyan felnőtt esetében fontos, aki speciális szerepéből adódóan énidéalként szolgálhat a gyermek számára. A pedagógiai folyamat célja ennek a szoros – már-már tárgykapcsolati jellegű – viszonyoknak a kialakítása.

5. Speciális viszonyok

Az intézetbeli munka olyan speciális helyzetet teremtett, amely sok tekintetben eltért a klasszikus analitikus-kliens relációtól. Az átlagos terápiás praxisban a kliens ugyanis többé-kevésbé szabad akaratából vesz részt a terápiás kezelésen. Ennek egyik oka, hogy az antiszociális személlyel ellentétben, a neurotikus beteg intenzíven szenved a saját tüneteitől, így jobban érdekelt a kezelés megkezdésében. Magatartása kevésbé elutasító, és kevesebb ellenállást is mutat (Aichhorn, 1925, 35.). Az Oberhollabrunbe került gyerekek és fiatalok ezzel szemben nem önszántukból vettek részt a segítővel való munkában. A terápiás-pedagógiai helyzetet tovább nehezítette, hogy az éppen aktuális segítő szakember annak a társadalmi rendnek a szimbólumaként értelmeződik az intézetbe került egyén számára, mint amivel éppen konfliktusban áll. Aichhorn tisztában volt ezzel a kiszolgáltatott állapottal, éppen ezért tudatosan törekedett arra, hogy a hatalmi viszonyokból eredő kiegyensúlyozatlanságot valamilyen módon kompenzálja.

Az intézetbe kerülő gyerekekkel való munkát Aichhorn interjúk felvételével kezdte meg. Az interjúk célja az volt, hogy a delikvens egyéni nézőpontját, a kötelességmulasztás vagy a kihágások elkövetésének konkrét körülményeit és kontextusát feltárja. Fontos leszögezni, hogy az interjúk – bár műfajukból adódóan egyoldalúak – nem kihallgatásokként funkcionáltak. Véleményem szerint sokkal inkább az ún. abnormális, a marginalizált kihangosításaiként értelmezendők. Fontos kérdésként jelent meg a szemben álló fél narratívájának elismerése.

A hatalmi viszonyokkal kapcsolatban érdemes röviden kitekinteni az intézmény speciális térhasználatára is. Michel Foucault szerint a modern hatalmi technika egyik legfontosabb eszköze a tér speciális strukturálása. Ez leginkább két területen figyelhető meg. Egyrészt az állam számára nemkívánatos és a rend fenntartására veszélyt jelentő egyéneket zárt intézményekben különítik el. Másrészt ezeket a tereket úgy alakítják ki, hogy minél kisebb, átláthatóbb kategóriákra osztják fel, ami az egyének megfigyelhetőségét és ellenőrizhetőségét segíti elő (Foucault, 1995, 141-143.;

---

¹³ Tipikus példa erre azoknak az iskolakerülőknél az esete, akik az áttételi kapcsolat megerősödése után csak azért, hogy Aichhorn elvárásainak megfeleljenek, újra elkezdik látogatni az adott oktatási intézményt (Aichhorn, 1925, 135.).

Kiss, 1994, 49-50.). Ebből a szempontból Aichhorn saját intézményét ellentétbe állítja a hagyományos javítóintézetekkel, melyek jól illusztrálják a tér- és időkezelés fegyelmező funkcióját. Aichhorn meglátása szerint az ilyen intézményekben a katonaságra jellemző rend uralkodik: a hálótermekben az ágyak szabályos elhelyezése a katonai barakkok berendezését idézi. Az ilyen mértani pontosságú rend fenntartása csakis folyamatos ellenőrzés és fegyelmezés mellett érhető el. Ennek következtében olyan hierarchia alakul ki az intézetben, ahol a bentlakó soha nem mer belenézni az őt fegyelmező szemébe. Az Oberhollabrün ezzel szemben nyitott intézményként működött, a bentlakók szabadon mozoghattak ki és be, az ajtókat nem zárták, és nem is őrizték (Aichhorn, 1925, 146-148.).¹⁴ Aichhorn továbbá egy igen fontos ellentmondásra is rávilágít az inklúzió kérdésével kapcsolatban: hogyan várjuk el egy egyéntől, hogy a társadalmi normákhoz alkalmazkodjon, ha éppen azt a társadalmi valóságot zárjuk el előle, aminek ezt közvetítenie kéne (Aichhorn, 1925, 151.)? Rövid észrevételeiben szinte ugyanazon jellemzők mentén illeti kritikával a hagyományos, zárt javítóintézeteket, mint amelyeket később Michel Foucault is kiemel *Felügyelet és büntetés* című munkájában a fegyelmező hatalom és a hierarchikus felügyelet kapcsán (Foucault, 1995, 141-143.).

6. Konklúzió

Aichhorn pszichoanalitikus megközelítését nehéz értékelni a modern, kiemelten a pszicho-tudományokat érintő kritikai diskurzusok tükrében (Rose, 1996, 1999; Miller és Rose, 1988). Egyrészt a pszicho-tudományok közül a pszichoanalízis határozottan kilépett abból a biologizáló keretből, amelyben a deviáns viselkedésért csupán az öröklődés válik felelőssé, megalkotva ezzel egy olyan ember képét, aki születésénél fogva van arra determinálva, hogy bűnelkövetővé váljon (Rafter, Posick és Rocque, 2016). Mivel minden ember veleszületett destruktív ösztönökkel rendelkezik, a viselkedésbeli különbségeket az eltérő környezeti hatásokban kell keresni. A figyelem fókuszpontja az öröklött tulajdonságokról áttevődik a külvilág szerepének elismerésére. Másrészt viszont a deviánsnak tartott viselkedés kialakulásáért elsősorban a család intézménye válik felelőssé és ezáltal számonkérhetővé, hiszen elsősorban a család feladata támogatni a gyermek libidinális fejlődését, adaptálva ezzel a társadalmi együttélés igényeihez. A sikeres nevelés elsődleges kritériuma tehát a jól szeretés képessége (Sik, 2018, 193-194.). Ebből kifolyólag ebben a pszichoanalitikus megközelítésben a tágabb szociokulturális tényezők figyelembevételére többnyire nem nyílik lehetőség.¹⁵ A kötet esettanulmányaiban a gazdasági-társadalmi tényezők jobbára csak azokban a helyzetekben kerülnek kiemelésre, amikor azok ellehetetlenítik a normális pszichoszexuális fejlődést.¹⁶ Pedig az Aichhorn által felvázolt

---

¹⁴ Érdemes megemlíteni, hogy ezzel szemben a helybéli lakosság igen erősen kritizálta Aichhorn ezen intézkedését. Szerintük a deviánsoknak zárt, elkülönített intézményben a helyük, ahol igenis katonás rendnek kell uralkodnia (Aichhorn, 1925, 147-148.).

¹⁵ Pedig Aichhorn maga is megjegyzi, hogy a nevelői feladatokat ellátó szakemberek sok esetben túlhangsúlyozzák a pszichológiai szempontokat a kulturális, társadalmi és gazdasági tényezőkkel szemben (Aichhorn, 1925, 10.).

¹⁶ Példa erre, ha a család rossz gazdasági helyzete miatt a gyermekek kénytelenek egy szobán osztozni a szüleikkel, ebből kifolyólag pedig szem- és fültanúivá válhatnak a szülők szexuális szokásainak.

esettanulmányok bonyolult családszerkezetekről, megélhetésükért küzdő özvegyekről, végzetes kimenetelű munkahelyi balesetről is beszámolnak. Ezekben a helyzetekben az árván maradt gyermek befogadása komolyan fenyegetheti az adott család gazdasági egyensúlyát és életszínvonalát. Az esettanulmányok alapján elmondható, hogy a gyermek optimális fejlődésének lehetőségeit erősen befolyásolja a család aktuális gazdasági helyzete (Scott, 2015, 3.).¹⁷

Aichhorn nevelői-terápiás munkájának célja az volt, hogy az egyén visszailleszkedjen az általa addig elfogadhatatlannak érzett társadalmi rendbe. Az intézetben már a kezdetektől fogva szigorúan tiltott volt a büntetés és a fizikai bántalmazás minden formája, ezért a társadalomba való visszaillesztést a személyiség, a karakterstruktúra formálásán keresztül igyekeztek elérni. Ezzel a gondolatmenettel kapcsolatban azonban joggal merülhet fel a kérdés, hogy az egyén valóban *visszailleszkedik-e* – tehát a folyamatnak aktívan részese –, avagy inkább a többségi társadalom az, amely a viselkedés korrekcióját elvárva végül a deviánsnak tartott személyt *visszafogadja*?

A kritikai szempontok azonban nem szorulnak teljesen háttérbe, a normalitás és az abnormalitás oppozíciója kapcsán Aichhorn igen élesen rávilágít a társadalom normalizáló erejére. Az abnormalitás nála gyakorlatilag gyűjtőfogalomként funkcionál: mindig éppen azokat a minőségeket tartalmazza, melyek kívül esnek azon a körön, amit az adott társadalom megengedhetőnek tart az individuum számára (Aichhorn, 1925, 121.).

Aichhorn munkája tehát nem csak a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat szempontjából különleges. Az általa megörökített esettanulmányok kordokumentumokként is interpretálhatóak, ugyanis számos információval látják el az utókort a bennük szereplő családok társadalmi-gazdasági beágyazottságával kapcsolatban. A hozott példák által érthetőbbé válik, hogy az adott társadalomban mi és miért számított normálisnak, ebből kifolyólag pedig milyen indokok mentén kerültek be az antiszociális, deviáns kategóriába az esettanulmányokban szereplő egyének.¹⁸ Ezek alapján megállapítható, hogy a normalitás-abnormalitás definiálása a kriminalitás és a devianca szempontjából a jól alkalmazkodás / rosszul alkalmazkodás diszpozíció függvénye. Aichhorn nézőpontjából tehát szociálisnak lenni annyit tesz, mint olyan ént birtokolni, melynek segítségével az egyén viszonylag konfliktusok nélkül képes alárendelni magát a társadalmi együttélés követelményrendszerének (Aichhorn, 1925, 214.).

---

¹⁷ Az esettanulmányok alapján megfigyelhető, hogy a gyermek nem kielégítő magatartása általában szoros kapcsolatban áll a munka világának követelményeivel. Az Aichhorn által felvázolt történetekben a család jobbára akkor találja kifogásolhatónak, antiszociálisnak a gyermek magatartását, ha az nem, vagy nem eléggé hajlandó bekapcsolódni akár a családon belüli, akár a családon kívüli munkavállalásba (Aichhorn, 1925, 49., 65-66.). Így a normális kategóriában való elhelyezkedés részben annak függvénye is, hogy az egyén milyen minőségben képes gazdasági szempontból hasznossá válni a család számára. Jól illusztrálja ezt annak a tizenhat éves fiúnak az esete is, aki az édesanyja halála után az egyik idősebb, már házas nővérénél került elhelyezésre. Az ott ért érzelmi elhanyagolás következtében jobbára az utcán csavargott, a legmarkánsabb panasz ellenre a munkavállalás elutasítása volt (Aichhorn, 1925, 42.).

¹⁸ A manifeszt tünetek igen széles skálán mozogtak a lusta és engedetlen gyermektől a szerencsejátékosan és homoszexuálisan át a prostituáltig és a munkakerülőig.

Aichhorn szakmai munkájának közvetlen hatása elsősorban Anna Freud életművében mutatható ki, akivel a második világháború kirobbanását megelőzően igen intenzív munkakapcsolatban állt (Midgley, 2013, 27., 39.). Anna Freud terápiás attitűdje egyértelműen inspirálódott Aichhorn Oberhollabrünben végzett munkájából. A gyermekanalízisben Anna Freud is az őszinte bizalmi kapcsolat és a pozitív áttétel kialakítását tartotta a legfontosabb és egyben legnehezebb feladatnak (Midgley, 2008, 31.). Ezen örökség kapcsán kerül említésre Aichhorn a modern pszichológiai diskurzusokban is: terápiás eljárásának jelentőségét leginkább a korrekatív emocionális élmény tükrében vizsgálják (Mohr, 1966, 350.). A hazai pszichoanalitikusok közül György Júlia terápiás munkájára volt nagy hatással, aki szintén kiemelt figyelmet szentelt az antiszociális tüneteket mutató gyermekeknek (Klaniczay, 1993; György, 1967).

Aichhorn munkája az Oberhollabrün Intézetben kivételesen sikeresnek mondható, hiszen esettanulmányai alapján számos fiatal pártfogoltja¹⁹ tudott boldogulni az életben szociális és gazdasági szempontból is. Hatékonyságát maga Sigmund Freud is nagyra becsülte: Aichhornban a laikus analitikusok létjogosultságának további megerősítését látta (Freud, 1925, ix.).

Felhasznált irodalom

Aichhorn, A. (1925). *Wayward Youth*. London: Imago Publishing, 1951.

Alexander, F. (1937). The Don Quixote of America. In: Alexander, F. *The Scope of Psychoanalysis*. New York: Basic Books, 1961, 381–383.

Borgos A. (2018). *Holnaplányok: Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro.

Falk, G. (1966). The Psychoanalytic Theories of Crime Causation. *Criminology*, 4(1): 1–11.

Farkas E. – Hódos M. (2019). *Fiaim, hol vagytok?* Budapest: Tinta.

Ferenczi S. (1921). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: Linczenyi, A. (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Budapest: Neumann Kht., 2004. <https://vmek.oszk.hu/04900/04934/html/index.htm> (2019.08.21.)

Fitzpatrick, J. J. (1976). Psychoanalysis and Crime: A Critical Survey of Salient Trends in the Literature. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 423(1), 67–74.

Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.

Freud, S. (1925). Foreword. In: Aichhorn, A. *Wayward Youth*. London: Imago Publishing, 1951, vii–ix.

---

¹⁹ Az intézetben megfordult gyerekek későbbi élete azonban egyelőre feltáratlan.

- Friedlander, K.** (1945). Formation of the Antisocial Character. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 1(1): 189–203.
- Gadd, D. – Jefferson, T.** (2017). *Psychosocial Criminology*. London: Sage.
- Galatzer-Levy, I. R. – Galatzer-Levy, R. M.** (2007). August Aichhorn – A Different Vision of Psychoanalysis, Children, and Society. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 62(1): 153–179.
- Glover, E.** (1960). *The Roots of Crime*. London: International Universities Press.
- Gray, P.** (1997). Deconstructing the Delinquent as a Subject of Class and Cultural Power. *Journal of Law and Society*, 24(4): 526–551.
- György J.** (1967). *Az antiszociális személyiség*. Budapest: Medicina.
- Houssier, F. – Marty, F.** (2009). Drawing on Psychoanalytic Pedagogy: the Influence of August Aichhorn on the Psychotherapy of Adolescents. *The Psychoanalytic Quarterly*, 78(4): 1091–1108.
- Kahr, B.** (2014). Series Editor’s Foreword. In: Corbett, A. *Disabling Perversions: Forensic Psychotherapy with People with Intellectual Disabilities*. London: Karnac, xiii–xxii.
- Kahr, B.** (2015). Series Editor’s Foreword. In: Alexander, V. I. *The Life and Times of Franz Alexander*. London: Karnac, xiii–xxvii.
- Kahr, B.** (2017). “No intolerable persons” or “lewd pregnant women”: towards a history of forensic psychoanalysis. In: Kahr, B. (eds.), *New Horizons in Forensic Psychotherapy*. London: Karnac, 17–87.
- Kiss B.** (1994). Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*, 3(1): 43–68.
- Klaniczay S.** (1993). Antiszociális tünetek gyermek- és serdülőkorban. *Gyógypedagógiai Szemle*, 21(3): 204–209.
- Kovai M.** (2015). Gyermekpszichológia Magyarországon 1945-1970. *Imágó Budapest*, 4(2).
- Lombroso, C.** (1880). *Criminal Man*. London: Duke University Press, 2006.
- Melton, B. G. – Petrila, J. – Poythress, N. G.** (2018). *Psychological Evaluations for the Courts*. New York: The Guilford Press.
- Midgley, N.** (2008). The ‘Matchbox School’ (1927–1932): Anna Freud and the idea of a ‘psychoanalytically informed education’. *Journal of Child Psychotherapy*, 34(1): 23–42.
- Midgley, N.** (2013). *Reading Anna Freud*. London: Routledge.
- Miller, P. – Rose, N.** (1988). The Tavistock Programme: The Government of Subjectivity and Social Life. *Sociology*, 22(2): 171–192.
- Mohr, J. G.** (1966). August Aichhorn: Friend of the Wayward Youth. In: Alexander, F. – Eisenstein, S. (eds.), *Psychoanalytic Pioneers*. New York: Basic Books, 348–360.

- Rafter, N. – Posick, C. – Rocque, M.** (2016). *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime*. New York: New York University Press.
- Rose, N.** (1996). Psychiatry as a political science: advanced liberalism and the administration of risk. *History of the Human Sciences*, 9(2): 1–23.
- Rose, N.** (1999). *Governing the Soul*. London: Free Association Books.
- Schowalter, J. E.** (2000). *Aichhorn Revisited. The Psychoanalytic Study of the Child*, 55(1): 49–60.
- Scott, B.** (2005). On Nikolas Rose's Governing the soul. *Self & Society*, 44(4): 426–430.
- Sik D.** (2017). A szociális munka lehetősége a késő modernitásban 2. Nem szándékolt következmények és azok kezelése. *Esély*, 28(5): 106–128.
- Sik D.** (2018). *Válaszok a szenvedésre*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Vajda Zs.** (1995). *A pszichoanalízis budapesti iskolája és a nevelés*. Budapest: Sík.
- Vajda Zs.** (1996). A budapesti pszichoanalitikusok rendhagyó nézetei a gyermeki természetről és a nevelésről. *Magyar Pedagógia*, 96(4): 329–339.
- Wetzell, R. F.** (2000). *Inventing the Criminal: a History of German Criminology 1880-1945*. London: The University of North Carolina Press.
- Wright, K.** (2017). Inventing the 'normal' child: Psychology, delinquency, and the promise of early intervention. *History of the Human Sciences*, 30(5): 46–67.

* * *